

КРИТЕРІЇ ПРАВОМІРНОСТІ ПОВЕДІНКИ У ДЕЛІКТНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Отраднава Олеся Олександрівна

доктор юридичних наук

професор кафедри цивільного права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Стаття 1166 ЦК України встановлює, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Тлумачення вказаної норми призводить до висновку про те, що однією з основних умов покладення на особу обов'язку відшкодування позадоговірної шкоди є неправомірність (або протиправність) рішення, дії чи бездіяльності такої особи. Саме протиправність поведінки є загальною умовою настання деліктного зобов'язання, адже в силу ч. 4 ст. 1166 ЦК України шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених цим кодексом та іншим законом.

Питаннями провормірності/протиправності поведінки заподіювачів шкоди займалися дослідники проблем правового регулювання деліктних зобов'язань в усі часи. Дослідження протиправності зустрічаються у працях Г.Ф. Шершеневича, Й.О. Покровського, О.С. Іоффе, Г.К. Матвєєва, В.Т. Смирнова, А.О. Собчака, Д.В. Бобрової, С.Д. Гринько, І.С. Канзафарової, Є.О. Харитонова, Н.С. Кузнецової та у багаточисленних інших працях як дореволюційних та радянських, так і вітчизняних науковців.

На нашу думку, протиправністьуделіктнихправовідносинахслідрозуміти широко. Як вірнозначали В.Т. Смирнов та А.О. Собчак, принцип

генерального делікту виражається у загальній забороні заподіювати шкоду майну або особі будь-кого [2, с. 66]. Тому протиправною слід вважати будь-яку поведінку особи, внаслідок якої була заподіяна шкода, за винятком випадків, коли ця поведінка має ознаки правомірності. При цьому протиправність заподіяння шкоди має презюмуватися, а правомірність дій – доводитися делінквентом.

На підставі аналізу законодавства і судової практики ми пропонуємо виділити критерії, за наявності яких поведінку можна вважати правомірною:

1. Виконання особою встановленого у законі або іншому нормативному акті обов'язку. Зокрема йдеться про професійні обов'язки працівників органів внутрішніх справ, пожежної охорони, установ охорони здоров'я. Так, відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», поліція вживає заходів з метою виявлення кримінальних, адміністративних правопорушень; припиняє виявлені кримінальні та адміністративні правопорушення; 4) вживає заходів, спрямованих на усунення загроз життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок учинення кримінального, адміністративного правопорушення. А ст. 31 цього ж закону встановлює перелік превентивних поліцейських заходів, що може застосовувати поліція. Такі заходи, попри можливого порушення прав інших осіб, є правомірними, якщо здійснені із повним дотриманням вимог законодавства.

Відповідно до ст. 78 Основ законодавства України про охорону здоров'я медичний працівник зобов'язаний безплатно подавати відповідну невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях. В цих та інших подібних випадках, навіть якщо особі буде заподіяна шкода діяльністю заподіювача буде вважатися правомірною, оскільки впливає із покладеного на нього обов'язку.

2. Реалізація особою свого права, встановленого законом або договором. Наприклад, відповідно до ст. 42 закону України «Про Національну поліцію» поліція уповноважена застосовувати заходи примусу, а саме: фізичний вплив (силу), застосування спеціальних засобів, застосування вогнепальної зброї. Звісно, застосування заходів фізичного впливу або зброї може заподіяти шкоди особі, проти якої ці засоби застосовані. Однак, якщо поліцейський виконав усі передбачені законом вимоги (попередив про намір використати зброю, якщо дозволяють обставини, надав необхідну допомогу потерпілим в найкоротший строк тощо), його дії будуть вважатися

правомірними і права на відшкодування шкоди у потерпілого не виникне. Законом України «Про ветеринарну медицину» передбачено право державної надзвичайної протиепізоотичної комісії при Кабінеті Міністрів України, відповідних місцевих державних надзвичайних проти епізоотичних комісій, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування в разі епізоотії застосовувати засоби стемпінг-ауту. Стемпінг-аут визначається у тому ж Законі як комплекс протиепізоотичних заходів, що здійснюються під керівництвом відповідного головного державного інспектора ветеринарної медицини, включаючи забій хворих та інфікованих тварин стада, а у разі необхідності - тварин іншого стада, які могли мати прямий або опосередкований контакт з тваринами інфікованого стада, що могло призвести до передачі патогенного агента.

Реалізацією свого законного права є заподіяння шкоди в стані необхідної оборони. Відповідно до ст. 1169 ЦК України шкода, завдана особою при здійсненні нею права на самозахист від протиправних посягань, у тому числі у стані необхідної оборони, якщо при цьому не були перевищені її межі, не відшкодовується. Відповідно до п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року N 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону», щоб установити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини. Якщо суд встановить перевищення меж необхідної оборони, заподіяна шкода має бути відшкодована на загальних підставах. Однак при цьому враховуючи конкретні обставини справи, ступінь винності того, хто оборонявся, і того, хто нападав, суд може зменшити розмір майнового стягнення.

У разі заподіяння шкоди здійсненням свого права має місце конкуренція двох суб'єктивних прав – порушеного права потерпілого, та права заподіювача шкоди, реалізація якого призвела до заподіяння шкоди потерпілому у випадку заподіяння шкоди при реалізації особою свого права. При цьому дуже тонкою залишається межа реалізації права – до якого моменту реалізація права (навіть при заподіянні шкоди) є правомірною дією і з якого моменту це вже стає правопорушенням і тягнучиме обов'язок відшкодування шкоди.

У чинному ЦК України є стаття 13 «Межі здійснення цивільних прав», відповідно до якої при здійсненні своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли б порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині, та не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Проблема зловживання правом становить окрему сферу дослідження. Де закінчується сфера реалізації права та починається сфера порушення права іншого суб'єкта (зловживання правом)? У разі якщо наміру заподіяти шкоду у особи не було, але, тим не менш, шкода заподіяна, кваліфікація поведінки заподіювача як правомірної або протиправної (зловживання правом) має здійснюватися в кожному випадку розгляду спору. Якщо особа діяла виключно з метою реалізації свого права, діяла розумно та добросовісно, не маючи наміру заподіяти шкоду іншій особі, її поведінка має трактуватися як правомірна та не тягнути за собою обов'язку відшкодування заподіяної шкоди.

3. ***Прохання, згода або умисел потерпілого на заподіяння йому шкоди.*** Слід зазначити, що ЦК України знає лише одну з вищеперелічених ознак правомірності заподіяння шкоди. Відповідно до ч. 1 ст. 1193 ЦК України шкода, завдана потерпілому внаслідок його умислу, не відшкодовується. Для визначення умислу потерпілого в даному випадку можливим є застосування термінології, властивої кримінальному праву, - навмисним визнаються дії (бездіяльність) особи, яка передбачала шкідливі наслідки та бажала або свідомо допускала їх настання. Отже, якщо потерпілий здійснював свідомі дії, спрямовані на заподіяння йому шкоди (наприклад, вчинив самогубство шляхом кидання під колеса автомобіля, залишивши при цьому передсмертну записку), дії заподіювача не можна вважати протиправними.

Близьким до умислу потерпілого, хоч і не абсолютно ідентичним, поняттям є *прохання потерпілого* заподіяти йому шкоду. Так, умисел потерпілого означає наявність виключно психічного ставлення потерпілого до заподіяння йому шкоди, заподіювач шкоди до останнього моменту може не тільки не передбачати і не бажати заподіяння шкоди, але навіть і не знати про наявність у потерпілого такого бажання. А в разі заподіяння шкоди на прохання потерпілого, бажання потерпілого озвучується заподіювачу заздалегідь, і він, заподіюючи шкоду потерпілому, діє свідомо. Усталеною в цивілістичній практиці є думка, що заподіяння шкоди на прохання потерпілого буде правомірним діянням тільки, якщо запланована шкода стосується тих благ потерпілого, якими він може безперешкодно і самостійно розпоряджатися. Так,

якщо потерпілий просить свого приятеля допомогти зруйнувати належний йому старий дачний будинок або вирубити дерева в саду для розчищення місця для будівництва нового будинку, це буде абсолютно правомірним діянням. Потерпілий вправі самотійно розпоряджатися належними йому будівлею та насадженнями, тому дії його приятеля, спрямовані на знищення цього майна на прохання потерпілого будуть діями правомірними і не тягнутимуть обов'язку відшкодувати заподіяну шкоду. Це ж стосується і випадків донорства. Відповідно до ч. 1 ст. 290 ЦК України повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. Донорство (зокрема донорство органів) з медичної точки зору погіршує здоров'я донора. Однак прийняття такого свідомого рішення повнолітньою дієздатною фізичною особою зробить поведінку лікаря правомірною та позбавить донора права вимагати відшкодування шкоди. Разом з тим, якщо йдеться про життя особи, задоволення прохання потерпілого про позбавлення його життя не буде вважатися правомірною дією. Відповідно до ч. 3 ст. 281 ЦК України забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя. Отже, в разі доведення такої дії делінквента, родичі та утриманці померлого вправі будуть вимагати відшкодування заподіяної смертю шкоди.

Згода потерпілого відрізняється від його умислу або прохання тим, що в цілому потерпілий не бажає заподіяння йому шкоди, але передбачає таку можливість і погоджується з нею. Особа розуміє, що внаслідок певних дій або подій вона може отримати шкоду, але надає згоду на такі дії/події. Прикладом цього може бути згода повнолітньої дієздатної фізичної особи на проведення на ній клінічних випробувань лікарських засобів відповідно до ст. 8 Закону України «Про лікарські засоби». Відповідно до статей 39 та 43 Основ законодавства України про охорону здоров'я медичний працівник зобов'язаний надавати хворому інформацію про мету проведення запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявність ризику для життя і здоров'я. Якщо поінформований пацієнт надає згоду на проведення досліджень або лікувальних заходів, лікар або медична установа не буде нести відповідальність за можливо заподіяну внаслідок цього шкоду.

Слід зазначити, що чинний ЦК України не містить правила про прохання або згоду потерпілого як умову правомірності поведінки заподіювача шкоди. Така норма є у ЦК Російської Федерації. У ч. 3 ст. 1064 ЦК РФ зазначено, що у

відшкодуванні шкоди може бути відмовлено, якщо шкода заподіяна на прохання або за згодою потерпілого, а дії заподіювача шкоди не порушують моральні принципи суспільства. Вважаємо, що наявність подібного застереження у ЦК є абсолютно виправданою та відповідає реальній ситуації, що склалася у суспільстві. А отже, подібне положення варто внести і до ст. 1193 ЦК України.

Список використаної літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р.
2. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве. – Л. Изд-во ЛГУ, 1983. – 327 с.
3. Закон України «Про Національну поліцію» від 29.12.2015 р.
4. Основи законодавства України про охорону здоров'я у редакції від 15.07.2015 р.
5. Закон України «Про ветеринарну медицину» у редакції від 01.01.2016 р.
6. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 1 «Про судову практику у справах про необхідну оборону»

Стаття присвячена аналізу критеріїв, за наявності яких поведінка особи, що призвела до заподіяння позадоговірної шкоди, може вважатися правомірною. Кваліфікація поведінки як правомірної дозволить говорити про звільнення особи від обов'язку відшкодування заподіяної позадоговірної шкоди. Як критерії правомірності поведінки автор розглядає виконання особою встановленого у законі або іншому нормативному акті обов'язку, реалізацію особою свого права, встановленого законом або договором, прохання, згоду або умисел потерпілого на заподіяння йому шкоди.

Ключові слова: *протиправна поведінка, шкода, обов'язок, право, умисел потерпілого, прохання потерпілого, згода потерпілого*

Статья посвящена анализу критериев, при наличии которых поведение лица, приведшее к причинению внедоговорного вреда, может считаться правомерным. Квалификация поведения лица как правомерного позволит говорить об освобождении такого лица от обязанности возмещения внедоговорного вреда. В качестве критериев правомерности поведения рассматриваются: исполнение лицом установленной законом или иным нормативным актом обязанности, реализация лицом своего права,

установленного законом или договором, просьба, согласие либо умысел потерпевшего на причинение ему вреда.

Ключевые слова: *противоправное поведение, вред, обязанность, право, умысел потерпевшего, просьба потерпевшего, согласие потерпевшего.*

A research analyzes the criteria, which existence makes action, that caused damage, legal. The qualification of action as legal allows talking about the release of tortfeasor from the duty to compensate damage. The paper deals with such criteria of legal actions as: performance of legal duty, realization of normative or contractual right, request, consent or intention of the victim to have damage.

Key words: *illegal action, damage, duty, right, intention of the victim, request of the victim, consent of the victim.*